श्रीगणेशायनमः

रहस्य लंबोदरत्वाचे

भगवान श्री गणेशांच्या श्री मुद्‌गल पुरोणोक्त अष्ट्विनायकांपैकी पाचवा अवतार आहे. श्री लंबोदर अवतार. आपल्या सगळ्यांसाठी या अवताराचे आगळे आपलेपण म्हणजे भगवान श्री लंबोदराचे महराष्ट्रॅयत्व. भारताच्या आठ दिशांना अष्ट दिशा रक्षक रूपात विदयमान या मूळ अष्टविनायक स्थानांपैकी पश्चिम दिशा रक्षक भगवान श्री लंबोदराचे स्थान महाराष्ट्राच्या पाश्चिम सागर किनाऱ्यावर आहे. ज्या स्थानास आपण ‘श्री क्षेत्र गणपती पुळे‘ नावाने ओळखतो.

क्रोधासूर नामक राक्षसाच्या नियंत्रणार्थ भगवान श्री लंबोदराचा अवतार झाला. हे नावच मोठे सुंदर आहे. केवळ वाच्यार्थ्याने घेतल्यास पोटाचा नगारा झालेल्या स्थूलदेहीला लंबोदर म्हणता येते. मात्र हा अर्थ सर्वस्वी अस्थानी आहे. मोरयाचे चित्र का मूर्ती याच बाह्यार्थाने केलेल्या आपणास दिसत असल्या तरी हा अर्थ शास्त्रकारांना अभिप्रेत अर्थ नाही. मग काय आहे शास्त्रसंमत अर्थ?

श्री मन्मुद्‌गल महापुरान श्री लंबोदर शब्दाचा गुढार्थ विशद करताना सांगते की -

यस्योदरात विश्वमिदं प्रसूतम !

ब्रह्माणि तद्‌वज्जठरे स्थितानी !

अनंतरूपं जठरं हि यस्य !

लंबोदर तं प्रणतो ऽस्मि नित्यम !

ज्यांच्या उदरातून ही अनंतकोटी ब्रह्मांडे उत्पन्न होतात तथा अंतिमतः ज्या उदरातच ती विलीन पावतात. ज्या उदरातच ईश्वर , महेश्वर रूप अनंत ब्रह्मांची लीला सुरू असते अशा ज्या जठराचा कधी अंतपारही गवसत नाही त्या सकलनिर्माता , सकल आत्मसातकर्ता महाउदर धारीस श्री लंबोदर असे म्हणतात.

श्री लंबोदर अवताराचे प्रयोजन असते क्रोधासूर निबर्हण. क्रोधासूराच्या उत्पत्तीचे कारण आपण गत लेखात पाहिले. भगवान श्री विष्णूंच्या मोहिनी रूपावर श्री शंकर भाळले.तिच्या मागे धावले अगदी मांडीवरची जगज्जननी देवी पार्वती सोडून धावले.

हाच असतो कामप्रभाव. ' कामातुराणां न भयं न लज्जा । ' असे सुभाषितकार सांगतात. जेथे भगवान श्री शंकरांची ही अवस्था तेथे सामान्यांचे काय? हा कामच अन्य दोन विकारांचे मुळ स्थान असतो. कामपुर्ती झाली तर लोभ बळावतो. पुन्हा पुन्हा त्याच कामनांच्या पूर्तीची अनंत शृंखला मनी रूजते. ह्या इच्छापूर्तीच्या वारंवारतेची उत्कट इच्छाच लोभ रूपात अतृप्त ठेवते ; आणि समजा काम पूर्ण नाही झाला तर परिणाम एकच असतो " क्रोध "

कामनांच्या अपूर्णतेचा, काम्य वस्तूच्या अप्राप्तीचा सहज परिणाम असतो क्रोध. क्रोध ही क्रिया नाहीच ती प्रतिक्रियाच आहे आणि असा प्रतिक्रियायुक्त जीव कधीच सुखी समाधानी होऊच शकत नाही. मनुष्य क्रियेने सुखी होईल किंवा नाही हे निश्चित सांगता येणार नाही पण तो प्रतिक्रियेने कधीच सुखी होऊ शकत नाही हे मात्र निर्विवाद सत्य होय.

क्रोधाचे निरूपण करताना आणखी काही बाबींचा बारकाईने विचार शास्त्रकार मांडतात. क्रोधाचे कारण अयोग्याकांक्षा हेच असते. सुयोग्य आकांक्षा तर शास्त्रशुद्ध मार्गाने, शुद्ध आचरणाने सुगम असतात. मात्र अयोग्य आकांक्षांची पूर्ती संभव नसते, कदाचित झाल्यासारखी वाटत असली तरी निश्चितपणे मार्ग योग्य नसतो आणि मग परिणाम सुयोग्य असण्याची संभावनाच नसते. अंततः क्रोधाशिवाय अन्य काहीही हाती लागत नाही.

देवी पार्वतीच्या मनी शिवप्राप्तीची मनीषा उद्‌भवणे शास्त्रसंमत असते आणि म्हणूनच आरंभी श्री शिवांची इच्छा नसली तरी नियतीने शिवपार्वती मीलन घडवून आणले. उलटपक्षी श्री शिवांच्या मनी अद्‌भूत मोहिनी आकांक्षा अशास्त्रीय असल्याने श्री शिवांची इच्छा असूनही परिणाम सुखकारक होत नाही. जणु कथा हेच अधोरेखित करते की अयोग्य आकांक्षा श्रीशंकरांचेही पतन घडवू शकते मग आपले काय?

अधर्मेच्छा अपूर्णच राहणार आणि परिणाम केवळ क्रोधातच होणार. क्रोधाची सगळ्यात मोठी अडचण असते ती म्हणजे क्रोध हा आगपेटीच्या काडी प्रमाणे असतो. आत असेल तो वर सुरक्षित , शांत ती काडी बाहेर आली की घर्षणाची संभावना वाढते आणि मग थोड्याही घर्षणानंतर परिणाम ठरलेलाच आहे भडका उडणे. या भडक्यात जगाला जाळण्याची क्षमता आहे पण गंमत पहा काडी जगाला जाळेल की नाही ते नाही सांगता येत पण भडकली की ती स्वतः नक्की जळते. क्रोधाचेही असेच आहे क्रोध येतो कोणामुळे तरी. पण त्याचे नुकसान करण्यापूर्वी तो ज्याला आला त्याला तर जाळून मोकळा करतोच करतो.

मग अशा क्रोधाला उपाय काय? तर लंबोदर आराधना. भगवान लंबोदरांच्याच कृपेने क्रोधाचे शमन संभव आहे. क्रोध कशाने येतो? तर जी बाब हवी आहे ती न मिळाल्याने. बरे मिळाली तरी क्रोध संपतो का? तर नाहीच. कारण मिळाल्यावरही आणखी दोन बाबी उद्‌भवतात. एक म्हणजे मिळालेली गोष्ट तशीच रहावी आणि दुसरी म्हणजे आणखी उत्तम मिळत जावी. वेगळ्या शब्दांत ही अनंत प्रक्रियाच आहे. याचा अंत केव्हा संभव आहे? तर त्याचा वेळी जेव्हा सगळ्या अपेक्षित बाबींचाच विलय होईल. दुसरा एका सोपा मार्ग आहे बाबींचा विलय न होता त्यांच्या आकांक्षांचाही विलय होणे. मग त्या मिळाल्या काय? किंवा न मिळाल्या काय? त्याची परिणती क्रोधात होत नाही हे निश्चित.

अशा समस्त ब्रह्मांडांचा आणि त्या ब्रह्मांडस्थ वस्तूंच्या आकांक्षांचे ज्या अनंत उदरात विलीनत्व घडते त्यांस श्री लंबोदर म्हणतात. / त्या वस्तूंची आकांक्षा तरी कां असते / तर त्यापासून सुख प्राप्त होते असा भ्रम असतो. सुख मिळणारच नाही अशी खात्री ज्या वस्तूबाबत , पदार्थाबाबत असते त्याच्या न मिळण्याने क्रोध उद्‌भवतच नाही.

अशाच स्वरूपात सकल पदार्थाचे अनित्यत्व लक्षात घेवून, त्यापासून नित्य आनंद संभवच नाही हा दृढ विश्वास मनी ठसल्यामुळे त्यांच्या त्यागाची सहजप्रेरणा आहे श्री लंबोदर उपासना.

गाणपत्य सम्प्रदायात या जगताला असत ब्रह्म अथवा शक्तिब्रह्म असे म्हणतात. असत या करिता की या जगातील कोणताही पदार्थ हा चिरंतन नाही, शाश्वत नाही. परिवर्तन हाच या जगाचा अपरिवर्तनीय विशेष आहे. मात्र असे असले तरी या पदार्थांना स्थल, काल, वस्तु सापेक्षरीत्या का होईना पण विशिष्ट सत्ता आहे,

उपयोगित्व आहे, लाभदायकत्व आहे. हीच त्या पदार्थांची शक्ती आहे. अतः यास शक्तिब्रह्म म्हणतात.

याच कारणाने श्रीलंबोदरांना शक्तिब्रह्म म्हणले आहे. पंचमस्कंधात ' तीच शक्ती तोच विनायक ' अशा रूपात वर्णन आहे. तो परब्रह्म परमात्मा विनायकच शक्तिरूपात सृजन करतो. श्रीगणेशांच्या याच रूपाचे प्रतीकात्मक साकाररूप म्हणून ' गणेशानी ' च्या मूर्ती, चित्रे निर्माण झाली आहेत. स्त्री रूपातील गणेश विग्रह असे 'गणेशानी' चे स्वरूप असते. हे शक्तिब्रह्म गणेश होत. याचा स्वरूपास श्रीमुद्गलपुराण पंचमावतार श्रीलंबोदर संबोधते.

जय श्री लंबोदर ।

जय गजानन ।